

СУТНІСТНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ «ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ»

У статті проаналізовано наукові дослідження з питань сутнісної характеристики категорії «економічний потенціал регіону». Розглянуто історичний розвиток зазначеної категорії. Висвітлено різні підходи до складу економічного потенціалу серед науковців-економістів певних історичних періодів. Надано практичні рекомендації щодо визначення найбільш ефективних напрямків використання економічного потенціалу.

Scientific researches on the questions of essence description of category «economic potential of region» are analyzed in the article. History development of the noted category is considered. Different approaches are reflected in the complement of economic potential among the scientific workers-economists of certain history periods. Practical recommendations are given in relation to determination of the most effective directions of the use of economic potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний соціально-економічний розвиток регіонів України в значній мірі залежить від ступеня використання економічного потенціалу, що зосереджений на даній території. Особливо це актуально у кризовій ситуації, в якій нині перебуває наша держава.

Саме за рахунок виявлення та використання власного економічного потенціалу стає можливим налагодження економічних зв'язків, що дасть змогу вийти зі штопору падіння економіки. Але таке виявлення та використання можливе тільки після того, коли стане зрозумілим, що конкретно потрібно виявляти та шукати. Таким чином, починати потрібно з визначення поняття та складу економічного потенціалу, яким володіє регіон.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню економічного потенціалу увага вчених приділялась завжди. Серед найбільших дослідників цієї економічної категорії можна виділити таких: Р.З. Акбердин, Б.Д. Гаврилишин, Є.В. Лапін, Д.В. Клиновий, А.Н. Тищенко, Г.П. Уліганинець, Р.Б. Матковський, В.В. Максимов, О.Ф. Балацький та інші.

У дослідженнях цих науковців окреслено загальні теоретичні підходи до визначення категорії «економічний потенціал регіону».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні умови розвитку економічних процесів зумовлюють зміни в сутнісній характеристиці економічного потенціалу та відповідно розширенні цієї категорії.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є з'ясування старих та новітніх тенденцій у визначенні категорії «економічний потенціал», а також визначення напрямків ефективного використання економічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, розглянемо запитання відносно того, що таке економічний потенціал, що він собою представляє та, безперечно, які складові він включає. Загальним визначенням цього показника можна вважати формулювання, яке дає нам Великий економічний словник, а саме: «економічний потенціал – сукупна спроможність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств тощо, здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти потреби населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання» [1, с.205].

Зазначимо такі аспекти, що будуть розглядатися надалі, як:

– економічний потенціал регіонального розвитку як категорія;

- економічна сутність економічного потенціалу;
- складові економічного потенціалу;
- напрямки ефективного використання економічного потенціалу;
- аналіз економічного потенціалу тощо.

З точки зору сучасної економічної думки, поняття економічного потенціалу характеризується як складна, комплексна категорія, що має соціально-економічний, економіко-історичний та еколого-економічний характер. Так, поняття «потенціал» характеризує собою в широкому розумінні сукупні можливості щодо виробничої діяльності всіх продуктивних сил суспільства. Потенціал – це наявні у економічного суб'єкта ресурси, їхня оптимальна структура та вміння раціонально використати ці ресурси для досягнення поставленої мети: потенціал виробничий, експортний, трудовий, науково-технічний, природно-ресурсний тощо.

Протягом різних історичних етапів функціонування продуктивних сил поняття економічного потенціалу включало різні набори складових, серед яких в останній час в обов'язковому порядку враховувались потенціал природних ресурсів, потенціал людських ресурсів та потенціал виробничих потужностей галузей суспільного виробництва.

Загалом, економічний потенціал з традиційної точки зору характеризувався як сукупний ресурсний потенціал виробничо-економічної діяльності – сукупна продуктивність природних, людських та матеріально-виробничих ресурсів. При цьому економічний потенціал розраховувався, як проста сума складових:

$$EP = P_{пр} + P_{лр} + P_{мвр}, \text{ де}$$

EP – економічний потенціал;

$P_{пр}$ – потенціал природних ресурсів – продуктивність природних ресурсів;

$P_{лр}$ – потенціал людських ресурсів – сукупна здатність до праці людей – учасників виробництва;

$P_{мвр}$ – потенціал галузей матеріального виробництва (промисловості та сільського господарства) й інфраструктури – їхня здатність до виробництва товарів і послуг.

Таке трактування економічного потенціалу притаманне для індустріального суспільства. Сучасна ж економічна наука використовує розширене поняття економічного потенціалу, враховуючи, крім вказаного, додаткові аспекти:

1. функціонування потенціалу наукової (інформаційно-технологічної) сфери, соціальної інфраструктури, ринкової інфраструктури;

2. еколого-економічні, суспільно-географічні та суспільно-політичні фактори розвитку суспільства.

На основі вищезазначеного пропонується розширена структура економічного потенціалу, що характеризується, як сукупна продуктивність всієї ресурсної бази суспільного виробництва – потужність всіх продуктивних сил суспільства:

$$EP = K_e(\sum P_{рп} + \sum P_{лк} + \sum P_{св}) \leq E_{кП}, \text{ де}$$

K_e – загальний коефіцієнт емерджентності сукупного ресурсного потенціалу, що враховує явище, за якого сукупна продуктивність елементів системи є вищою за просту суму окремих її елементів. K_e залежить від рівня комплексності використання елементів сукупного ресурсного потенціалу економічної діяльності.

$\sum P_{рп}$ – природно-ресурсний потенціал, сукупна максимальна продуктивність всіх компонентів природних ресурсів у певних природних умовах конкретної географічної території (регіону) функціонування продуктивних сил.

$\sum P_{лк}$ – потенціал людського капіталу, сумарний людський капітал, сукупна максимальна продуктивність робочої сили всіх учасників суспільного виробництва у всіх сферах антропогенної діяльності.

$\sum P_{св}$ – потенціал суспільного виробництва – сукупна максимальна потужність щодо виробництва товарів і послуг всіх об'єктів господарювання суспільного виробництва,

сукупна продуктивність галузей матеріального виробництва, виробничої інфраструктури та соціальної сфери.

ЕкП – екологічний потенціал території – максимально можлива сукупна продуктивність всього комплексу продуктивних сил цієї території за умов дотримання самовідтворення природного середовища їх функціонування. Враховуючи значне економічне значення, екологічний потенціал часто рівноцінно замінюється поняттям «еколого-економічний потенціал» [2,с.257-279].

Тобто, говорячи в більш широкому сенсі про економічний потенціал, зрозуміло, що це ресурси країни, які при повному їх використанні дають змогу виробляти максимальний валовий національний продукт (ВНП), що безпосередньо відображається на економіці країни в цілому.

До складу економічного потенціалу входять такі показники, як природно-ресурсний, експортний, трудовий, науково-технічний, як було зрозуміло раніше, а також виробничий потенціали. Експортний потенціал – здатність єдиного народногосподарського комплексу країни виготовляти максимальну кількість конкурентоспроможних товарів на світовий ринок, надавати якнайбільше якісних послуг та виконувати необхідну кількість робіт на замовлення іноземних країн і компаній [3,с.307-312].

За М.І. Бакановим економічний потенціал країни характеризує можливості національної економіки виробляти матеріальні блага, надавати послуги, задовольняти економічні потреби суспільства. Ці можливості дають всі наявні в країні ресурси – виробничі, матеріальні, трудові, природні, фінансові, науково-технічні, інформаційні та ін. Відповідно економічний потенціал включає в себе такі складові частини, як виробничий, трудоресурсний, фінансовий, науковий та інші види потенціалів [4,с.138-154].

Ефективність використання економічного потенціалу в країні залежить від господарського механізму. Недосконалість його може призвести до нерационального, малоефективного, а то й витратного використання складових економічного потенціалу.

Роль кожної держави в сучасному світі визначається, насамперед, економічною могутністю, яка насамперед, є наслідком реалізації економічного потенціалу. Найбільш універсальними показниками, що характеризують економічну могутність країни є її ВВП і ВНП.

За Є.В. Климовою, за наявність розвинутої ринкової економіки, розвивається й економічний потенціал країни. Ринкова економіка ґрунтується на економічній свободі і створює потужні стимули для виробництва нової продукції, послуг, запроваджує прогресивну практику підприємництва, нові стратегії розвитку, що безпосередньо відображається на економічному потенціалі в цілому [5,с.150-185].

Згідно визначенню А.Н. Тищенко, стає зрозуміло те, що економічний потенціал – сукупна здатність наявних економічних ресурсів забезпечити виробництво максимально можливого обсягу матеріальних благ і послуг, що відповідають проблемам суспільства. Економічний потенціал являє собою систему з рухливою структурою взаємозалежних компонентів (інвестиційного, інноваційного, природно-ресурсного і трудового потенціалів) [6,с.27-36].

За Р.Б. Матковським, у категорії “економічний потенціал” виділено речовий зміст, який розкриває його зв’язок з розвитком сучасної системи продуктивних сил, та суспільну форму, що розкриває і характеризує взаємозв’язок цієї категорії з відносинами економічної власності [7,с.10-18].

Шляхом синтезу речового змісту і суспільної форми економічного потенціалу розкрито його внутрішню економічну сутність, розвинуто комплексне визначення категорії „економічний потенціал” з урахуванням еволюції економічної системи – як сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані, основних джерел, засобів країни та елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання й соціально-економічного прогресу. Суспільна форма економічного потенціалу повинна бути такою, щоб сприяти розвиткові прогресивних

та ефективних форм власності.

За Г.П. Уліганінцем, економічний потенціал – це складна система, яка починає формуватись на рівні підприємств, домогосподарств, піднімаючись вище і формуючи економічний потенціал галузі та регіону, а також суспільства в цілому. Тому з метою управління у такій складній системі як економічний потенціал доцільно виділити окремі підсистеми: ресурсний потенціал, природний та інноваційний потенціал [8].

За В.Ф. Семеновим, аналіз економічного потенціалу дає уявлення про економічну базу регіону. Перш за все визначається спеціалізація господарств регіону [9,с.210-237].

За Д.В. Чернюком, економічний потенціал будь-якого суспільства насамперед характеризується системою виробничих відносин, що виникають між окремими працівниками, трудовими колективами, а також управлінським апаратом підприємств, установ, галузей народного господарства в цілому [10,с.317-332]. Економічний потенціал суспільства являє собою сукупність трудових, матеріальних і природних ресурсів, що залучені або можуть бути залучені до суспільного виробництва. Він включає також економічні здібності працівників трудових колективів щодо використання ресурсів і створення максимального обсягу матеріальних благ і послуг, тобто професійні знання, уміння і навички (кваліфікаційний потенціал); працездатність або фізичну здатність до праці (психофізіологічний потенціал); інтелектуальні, пізнавальні здібності (освітній потенціал); здібність до співробітництва, колективної організації і взаємодії (комунікативний потенціал) [11,с.17-19].

Звернемося до складових економічного потенціалу. В літературі існують різні погляди на це питання.

З розвитком економічних систем перетерплювала перетворення категорія «економічного потенціалу». Так на початкових етапах дослідження економічний потенціал розглядався як сукупність матеріальних та соціально-економічних умов виробництва матеріальних благ. [12,с.71-98]. Тобто можливість освоїти найбільшу кількість природних багатств. Основна увага приділялась здатності економічної системи виробляти якомога більше продукції.

Пізніше до економічного потенціалу почали включати не тільки природні ресурси, а і трудові. П. Ігнатовський визначає склад економічного потенціалу як, «сучасну систему машин та інших знаряддя праці, увесь науковий та виробничий арсенал, розвідані запаси сировини та енергії, трудові ресурси та виробничий досвід» [13,с.10-20]. Наступним етапом було впровадження підходу за яким економічний потенціал визначався як сукупність економічних засобів, джерел та запаси суспільства для реалізації соціально-економічних цілей.

Інші вчені визначали «економічний потенціал» вже не тільки як об'єм продукції, який виробляється суспільством в конкретний час, а як сукупність економічних засобів, джерел та запасів суспільства для реалізації конкретних цілей розвитку регіону. Наприклад, І.С. Ступницький економічний потенціал визначає як «економічну силу чи здатність суспільства виробляти різні види матеріальних благ та надаваних послуг, яка характеризується такою сукупністю економічних засобів, джерел та запасів чи економічних можливостей, які є у суспільстві та які можуть бути використані для реалізації конкретних соціально-економічних та інших цілей та завдань» [14,с.53-59].

В залежності від рівня суспільного розвитку буде залежить кількість елементів які додаються до економічного потенціалу. Розвиток науково-технічної революції спонукав до появи таких нових категорій як: науково-технічний, духовний, інтелектуальний, інноваційний потенціал.

В сучасній праці О.Ф. Балацького та В.М. Кислого до елементів економічного потенціалу відносять: трудовий, інвестиційний, природний, інноваційний, інституційний потенціали. Вони запропонували таку структуру економічного потенціалу регіону (рис.1) Автори пропонують розрізняти поняття потенціал та ресурси. Вони стверджують, що ефективність використання економічного потенціалу території залежить не тільки від

наявності відповідних ресурсів, але і від оптимального їх залучення в господарський обіг.

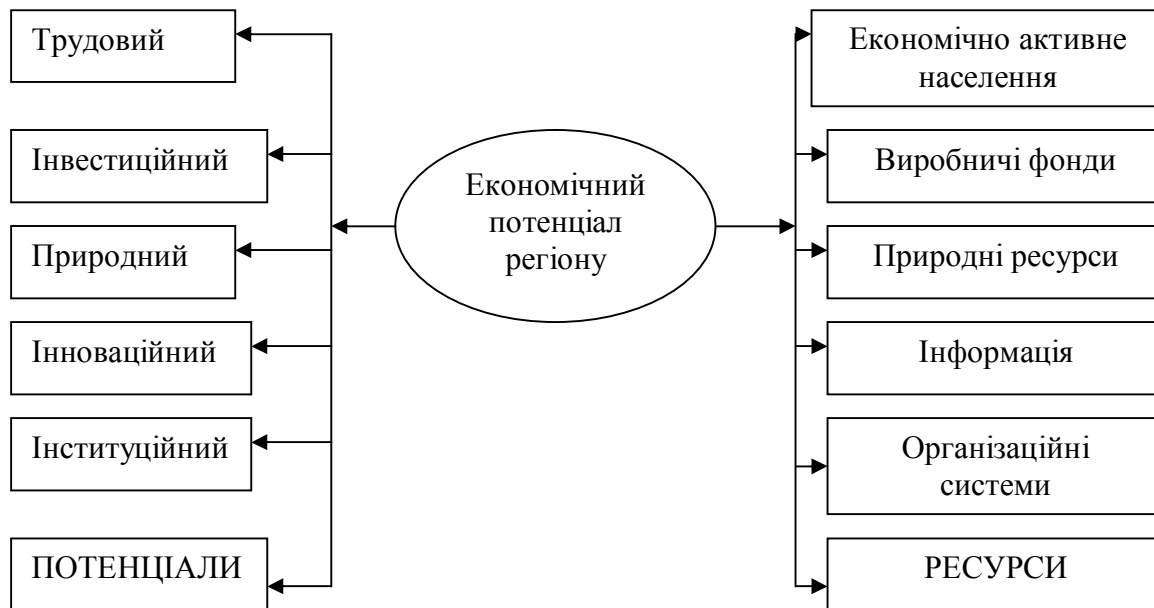

Рис.1 Структура економічного потенціалу регіону

Звернемося до найбільш ефективних напрямів використання економічного потенціалу. Запропоновані напрями ефективного використання економічного потенціалу мають ієрархічну структуру.

Виділяються такі напрями використання інтегрального економічного потенціалу продуктивних сил країни з комплексами певних заходів щодо забезпечення відповідних цим напрямом структурних перетворень:

- підвищення рівня комплексності використання сукупної ресурсної бази народного господарства, збалансування участі в економічному циклі всіх складових економічного потенціалу;
- відхід від орієнтації на споживацьке ставлення до природно-ресурсної бази;
- орієнтація на суспільно-необхідні потреби в оптимальних обсягах виробництва і споживання вичерпних природних ресурсів;
- реорганізація господарювання в напрямі мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище;
- удосконалення нормативно-правової бази господарської діяльності, мінімізація тіньового сектору економіки;
- формування інвестиційно-інноваційної політики, спрямованої на розробку, освоєння та використання високопродуктивних технологій;
- широке багатополосне міжнародне партнерство з метою вирішення загальних завдань соціально-економічного розвитку;
- структурні перетворення в напрямі зміни співвідношення між виробництвом засобів виробництва і предметів споживання;
- пріоритетний розвиток всіх видів інфраструктури ;
- дезурбанізація суспільного виробництва, пріоритетний розвиток сільських територіальних соціально-економічних систем.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином проведений аналіз визначень економічного потенціалу дозволяє зробити висновки про наступне: немає єдиної думки серед вчених про вміст категорії економічний потенціал регіону. Але ж можливо виділити спільні риси у підходах до визначення категорії, які у тій чи іншій мірі присутні у

різних формулюваннях. Таким чином до цих спільних рис можна віднести такі: економічний потенціал – комплексна характеристика рівня економічної могутності нації, наявних ресурсів і можливостей забезпечувати розширене відтворення, суспільні потреби та соціально-економічний прогрес суспільства.

Економічний потенціал складається з потенціалу продуктивних сил техніко-економічних відносин, організаційно-економічних відносин, відносин власності та господарського механізму, їх діалектичної взаємодії.

Економічний потенціал забезпечується природним, трудовим, технічним, технологічним, науковим, інформаційним, енергетичним, організаційним потенціалом тощо та їх співвідношенням і взаємодією.

Економічний потенціал техніко-економічних відносин залежить від ступеня розвитку суспільного поділу праці (рівня спеціалізації, кооперування та комбінування виробництва тощо), концентрації виробництва та ін. Економічний потенціал організаційно-економічних відносин визначається ефективністю менеджменту, маркетингу та інших елементів. Економічний потенціал відносин власності характеризується ступенем плюралізму форм власності, їх здатністю забезпечити прогрес продуктивних сил і насамперед основної продуктивної сили – людини. Економічний потенціал господарського механізму залежить від його здатності забезпечити оптимальне співвідношення і взаємодію продуктивних сил, техніко-економічних відносин і відносин власності, вирішувати властиві їм суперечності, що, у свою чергу, залежить від науково обґрунтованої соціально-економічної політики держави, уміння раціонально поєднувати ринкові важелі управління економікою з державним регулюванням, економічні й адміністративні методи управління народним господарством.

Література

1. Великий економічний словник / Укл. А.Н. Азріліян. – К.: Інститут нової економіки, 1999. – 1248 с.
2. Клиновий Д.В. РПС та регіональна економіка України: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.
3. Лапін Є.В. Оцінка економічного потенціалу: Монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 360 с.
4. Баканов М.І. Теорія економічного аналізу: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 495 с.
5. Климова Є.В. Становлення сучасної економічної теорії: Навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2001. – 340 с.
6. Тищенко А.Н. Оцінка ефективності використання економічного потенціалу: Монографія. – К.: ВНТУ, 2004. – 350 с.
7. Матковський Р.Б. Економічний потенціал та шляхи його ефективного використання: Автореф. дис... канд. економ. наук. – К., 2003. – 32 с.
8. Уліганинець Г.П. До питання про сутність терміну «економічний потенціал» // Document HTML. – http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21654.
9. Семенов В.Ф. Регіональна економіка: Навч. посіб. – К.: МП Леся, 2008. – 596 с.
10. Чернюк Л.Г. РПС України: Монографія. – К.: ЦУЛ, 2002. – 470 с.
11. Василенко Г.В., Бусьгин А.Е. Вестник Московського університета. – 1977. – № 6. – С. 17-19.
12. Игнатовский П. Экономический потенциал и условия действительности хозяйственного механизма // Плановое хозяйство. – 1980. – №2. – С. 71-98.
13. Ступницкий И. Регулирование экономики в переходной период // Экономист. – 1993. – №11. – С.10-20.
14. Балацький О.Ф., Кіслий В.Н. Науково-теоретичні основи категорії «Економічний потенціал регіону» // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – Вип. 27. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 148 с.